

**ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ЙОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ
PRAKTICHNA DIYALNIST VIKLADACHA VISCHOGO
NAVCHALNOGO ZAKLADU YAK UMOVA FORMUVANNYA YOGO
PEDAGOGICHNOGO DOSVIDU**

Резюме. У статті розглянуто педагогічний досвід викладача, який розвивається і збагачується протягом усієї його практичної діяльності, а знання стають гнучкими і глибокими в практичній роботі зі студентами, що і оптимізують його педагогічну дію. Педагогічний досвід – це сукупність знань, умінь і навичок, здобутих викладачем у процесі навчально-виховної роботи; творче, активне засвоєння і реалізація ним у практичній діяльності засобів і принципів педагогіки з урахуванням актуальних проблем і конкретних умов, особливостей студентів та особи викладача.

Ключові слова. Вищий навчальний заклад, викладач, практична діяльність, професіоналізм, педагогічний такт, педагогічний досвід.

Резюме. В статье рассматривается педагогический опыт преподавателя, который развивается и обогащается на протяжении практической деятельности, а знания становятся гибкими и глубокими в практической работе со студентами и оптимизируют его педагогические действия. Педагогический опыт – это совокупность знаний, умений и навыков, полученных преподавателем в процессе образовательной и воспитательной работы; творческого, активного усвоения и реализации его на практике с учетом актуальных проблем и конкретных условий, особенностей студентов и личности преподавателя.

Ключевые слова. Высшее учебное заведение, преподаватель, практическая деятельность, профессионализм, педагогический такт, педагогический опыт.

Author (O.Kutova) Summary. In the article the pedagogical experience of teachers, who developed and enriched throughout his practice, and knowledge are becoming a flexible and competent in practical work with students, and optimize its

pedagogical action. Pedagogical experience is the aggregate knowledge, abilities and skills obtained as a teacher in the process of teaching and educational work; creative, active learning and implementing it in practice and principles of pedagogy tailored to actual problems and specific conditions, the characteristics of the students and the teacher.

Key words. higher education institution, teacher, practical activities, Professor, professional, pedagogical tact, pedagogical experience.

Постановка проблеми. Реалізація вимог до процесу навчання і виховання у нинішній час неможлива без перегляду підходів до практичної діяльності викладача вищих навчальних закладів. У сучасній педагогіці значущою залишається роль вчителя, викладача – майстра педагогічної праці, носія загальнокультурних і національних цінностей. Для успішного виконання професійної діяльності йому потрібно опанувати різноманітні форми та методи впливу на своїх вихованців. Важливого значення набувають мімічні, пластичні, інтонаційні, мовленнєві вміння педагога, його емоційність, адекватне сприймання учнів та студентів. Тому необхідно, щоб викладачі вищих навчальних закладів володіли особливими знаннями й практичними вміннями: здатністю яскраво і переконливо виражати свої почуття, прийомами впливу на уважність аудиторії, умінням керувати своїм психофізіологічним апаратом та творчим самопочуттям для успішної організації спілкування та взаємодії із слухачами, тощо. У зв'язку з цим, варто звернути увагу на такі властивості особистості викладача, як образність та гнучкість мислення, саморегуляцію психічних станів, емпатію, вміння привертати й утримувати увагу учнів, мовленнєву виразність, вміння в сфері невербальної та вербальної комунікації [5, с. 5].

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема формування здібностей викладачів, їх професійної діяльності, розвитку особистості здійснювалися в дослідженнях С.І. Архангельського, Є.С. Барбіної, С.У. Гончаренка, О.С. Дубинчук, І.А. Зязюна, Н.Ф. Кузміної, С.О. Сисоевої та ін. Практична діяльність педагога з позицій системного підходу розглядаються І.А. Зязюном,

Н.Ф. Кузьміною, В.А. Козаковим; з позицій використання різних педагогічних технологій – М.В. Кларінім, М.П. Лещенко, О.М. Пехотою, Г.К. Селевко. На важливу роль педагогічного досвіду вказували К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський. Проблема передового педагогічного досвіду висвітлювалася в роботах Ю.К. Бабанського, В.І. Бондаря, М.Ю. Красовицького, О.Я. Савченко, М.М. Скаткіна, М.М. Поташника, М.Д. Ярмаченка, та ін.

Мета статті – показати, що практична діяльність викладача вищого навчального закладу є умовою формування його педагогічного досвіду.

Завдання:

- з'ясувати, що педагогічний досвід викладача розвивається, збагачується протягом усієї його практичної діяльності; -

переконатися, що педагогічний досвід – це сукупність знань, умінь і навичок, здобутих викладачем у процесі навчально-виховної роботи; творче, активне засвоєння і реалізація ним у практичній діяльності засобів і принципів педагогіки з урахуванням актуальних проблем і конкретних умов, особливостей студентства та особи викладача; -

довести, що знання викладача тільки у практичній роботі зі студентами розвиваються стають гнучкими і глибокими, оптимізують його педагогічні дії.

Виклад основного матеріалу. Професія викладача вищого навчального закладу – одна із найбільш творчих і складних професій, в яких поєднано психолого-педагогічну науку та мистецтво. Вона близька до праці письменника (творчість у підготовці матеріалу), режисера і постановника (створення замислу і його реалізація), актора (в педагогічній діяльності інструментом є особистість викладача), педагога, психолога та науковця. Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість і має великий вплив на формування національної свідомості і духовної культури українського суспільства. Практична педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна динамічна система, яка містить п'ять структурних елементів: суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної

діяльності, цілі навчання, засоби педагогічної комунікації. Ці компоненти складають систему, бо ні один з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Всі вони знаходяться у прямій та зворотній взаємозалежності.

Практична діяльність викладача вищого навчального закладу є двобічною: спеціальною та соціально-виховною – найважливішими передумовами ефективності педагогічного досвіду. Отже, така дія – це високоефективна розумова праця. В ній тісно поєднані знання та ерудиція вченого, мистецтво педагога, висока культура, інтелектуальна та моральна зрілість, усвідомлення обов'язку і почуття відповідальності.

Для того, щоб постійно формувався педагогічний досвід викладача вищого педагогічного закладу протягом його педагогічної діяльності, необхідно виконання таких функцій: навчальної, інформаційної, трансформаційної, науково-дослідної, систематичного самовдосконалення, методичної, організаторської, мобілізуючої, виховної, позааудиторної тощо. Ці види діяльності тісно зв'язані між собою за своїми цілями, змістом і методикою навчання.

Викладач вищого навчального закладу перш за все виконує *навчальну функцію* певного предмету. Він глибоко і всебічно знає сучасний стан науки та інших галузей людської культури, що лежить в основі дисципліни, яку він викладає. Володіє знаннями психолого-педагогічних і методичних основ навчання та виховання, педагогічними вміннями та навичками. У процесі навчання викладач озброює студентів системою знань, умінь та навичок, формує пізнавальні здібності та їх науковий світогляд [7, с. 4]. За змістом – це частина педагогічної діяльності викладача щодо підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, що включає види конкретних робіт, визначених структурою навчального плану спеціальності. Навчально-педагогічна діяльність спрямована на організацію процесу навчання у вищому навчальному закладі у відповідності з вимогами суспільства. Для навчального процесу характерним є органічне поєднання навчального і науково-дослідного аспектів, підвищення активності і самостійної роботи студента. У

педагогічній діяльності поєднується *теоретична* складова, по'язана з розкриттям нових закономірностей, сутності науки, а також *практична*, спрямована на перетворення конкретних ситуацій, на розв'язання системи педагогічних задач. Під час викладання викладач легко знаходить співвідношення між теоретичним і фактичним матеріалом. Він визначає мету та задачі навчання з конкретної дисципліни, інтегруючи її з іншими навчальними предметами; обмірковує зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, форми контролю; формує творчі колективи навчальних груп; здійснює виховання студента і виховує потребу в самовихованні. Основними видами цієї діяльності є читання лекцій, проведення лабораторних, практичних, семінарських, розрахунково-графічних робіт, консультацій, заліків, екзаменів, рецензування і прийом захисту курсових робіт і проектів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів, керівництво дипломними роботами та інше. Таким чином, “педагогічні закони, закономірності, провідні педагогічні ідеї знаходять вихід в педагогічну практику, регулюють її через систему принципів і правил навчання” [1, с. 21].

Інформаційна функція викладача вимагає знання найновішої інформації і уміння зрозуміло та влучно донести її до студентів. *Трансформаційна* — це перетворення суспільно значущого змісту знань в акт індивідуального пізнання. Обов'язковим елементом у роботі викладача вузу є *науково-дослідна* робота, адже, у вузі викладають не основи наук, як у школі, а власне наукові знання. *Науково-дослідна функція* викладача передбачає організацію наукових досліджень як із студентами так і власної. Викладач має показати, що розробляючи певну наукову проблему, вчений оволодіває методологією, методикою наукового дослідження, розкриває нові зв'язки та закономірності. Дослідницька робота розкриває певні якості теоретичного мислення і системи умінь: уміння спостерігати явища і збирати факти, проникати в сутність процесу, що вивчається, будувати наукові гіпотези; проводити експерименти,

робити висновки і узагальнення, встановлювати міжпредметні зв'язки; здійснювати системно-комплексний підхід до проблем досліджень. Педагогічний досвід буде ефективним тільки тоді, коли викладач має рівні здібності як до педагогічної, так і до наукової роботи. Вчений відкриває наукову істину, а педагог з допомогою засобів педагогічного впливу, прилучає до неї студентів, тому викладач вищого навчального закладу зобов'язаний вести дослідницьку роботу, поєднуючи її з педагогічною. Для того, щоб бути добрим фахівцем, отримати ефективний педагогічний досвід він має краще і глибше оволодіти навчальним предметом, знайомитися з новою науковою літературою у своїй галузі, слідкувати за розвитком даної науки за кордоном, уважно опрацьовувати науково-методичні журнали зі свого предмету, експериментально перевіряти доцільність запровадження у власну практику педагогічних інновацій. Тому, організувати науково-дослідницьку роботу зі студентами, корегувати обрані ними теми роботи, уміти виявити раціональні зерна їх діяльності – умова формування практичного досвіду викладача.

Функція систематичного самовдосконалення – це професійний обов'язок викладача. Основи для формування його педагогічного досвіду закладаються під час підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі, а завершується – у процесі самостійної практичної діяльності. “Це передбачає як засвоєння психолого-педагогічної науки у процесі самоосвіти, так і аналіз та осмислення власного досвіду роботи і досвіду колег. Не випадково видатні педагоги минулого підкреслювали, вчитель залишається вчителем, поки сам постійно вчиться” [7, с. 5].

Бачиться особливо суттєвою *методична функція*, яку реалізує викладач у процесі педагогічної діяльності. Систематично працюючи зі студентами, покращується його підготовка до засвоєння педагогічних знань і методик викладання навчальних дисциплін, вивчення і впровадження у свою практику передового педагогічного досвіду. Методична робота викладача дозволяє творчо перевірити отримані рекомендації, збагатитися новими й досконалими методами і

засобами навчання. При цьому удосконалюються навички саморозвитку і самовдосконалення педагога. Робочий день викладача поділяється на дві частини: проведення усіх видів робіт зі студентами і підготовка до їх проведення. Таким чином, зміст методичної роботи знаходиться у безпосередньому зв'язку з навчальною роботою, її обсягом та структурою. Праця викладача вищого навчального закладу обов'язково передбачає організаційно-методичну роботу, основними видами якої є робота у підготовчому відділенні, робота стосовно профорієнтації, організація педагогічних практик, робота у приймальній комісії, підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету, ради вузу, методична робота на допомогу вчителям, робота по підготовці науково методичних семінарів, круглих столів, конференцій, педагогічних читань і т.д.

Заслуговує на увагу також *організаторська функція* педагога, оскільки, у ході своєї практичної діяльності він організує перш за все навчальну діяльність, створює можливість студентам знайти правильний шлях у лабіринті знань, розвинути уміння необхідні для отримання майбутнього фаху та отримати навички; визначає структуру знань студента. *Мобілізуюча функція* дозволяє викладачам перевести слухачів із об'єкту виховання у суб'єкт самовиховання, саморуху, самоутвердження.

Невід'ємною частиною викладацької діяльності є робота щодо *виховання* студентів. Вона вміщує такі види робіт: контроль за самостійною роботою студентів щодо вивчення першоджерел, перевірку конспектів, колоквіумів, співбесід, дисципліна і проживання в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо. За всі види роботи викладач звітується на засіданні кафедри, ректораті. Викладач також здійснює роботу куратора, керівника клубів та ін.. Він розвиває та виховує студентів, піклується про їх розумове, трудове, правове, моральне, естетичне, фізичне виховання та ін. Це завдання вирішується у системі всієї його навчально-виховної роботи як в ролі викладача певної дисципліни так і кураторства. Для цього необхідний науковий аналіз поведінки молодих людей, довга і клопітка робота з ними.

Досвідчений викладач бачить свої виховні плоди лише через кілька років, а то й десятиріччя. Видатний український педагог В.О. Сухомлинський вважав, що “без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Треба науково передбачати – в цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть” [6, с. 171] .

Переконливим підтвердженням важливості викладача у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу є його *позааудиторна функція*. Це одна із форм організації дозвілля і наукової роботи студентів. При виконанні даної функції особливо проявляється творчість викладача, його інтелект, досвід, висока культура, різнобічність інтересів та уміння наукового дослідження.

У структурі практичної педагогічної діяльності викладача можна виділити три складових компоненти: професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення. Професіоналізм знань є основою, підґрунтям формування професіоналізму загалом. Важливими особливостями професіоналізму знань є: комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції; особистісна забарвленість, тобто знання, «пропущені» через власну позицію; формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному).

Професіоналізм спілкування – це готовність і уміння використовувати системні знання у взаємодії зі студентами. Йдеться про те, що виховують студентів не тільки знання, але й сама особистість викладача. Він повинен розуміти, пам’ятати, що ефективність спільної діяльності педагога і студента в будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними. Безумовно, нормою професійної поведінки викладача є педагогічний такт. Це форма реалізації педагогічної моралі в діяльності педагога, в якій співпадають думка і

дія. Такт – це вміння орієнтуватися у будь-яких непередбачених ситуаціях. Педагогічний такт – це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, вміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу, почуття міри, швидкість реакції, здатність блискавично оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення, вміння керувати своїми почуттями, не втрачати самовладання, емоційна урівноваженість, у поєднанні з високою принциповістю та вимогливістю, з чуйним людським ставленням до студента, критичності і самокритичності в оцінці своєї праці та своїх вихованців, у нетерпимості до шаблону, формалізму, застою думки і справи, до бюрократизму і пихи, повазі в студентах особистості, розвитку їх людської гідності. Педагогічна діяльність – це ланцюг ситуацій і задач, у розв’язанні яких можна простежити таку послідовність: педагогічна задача – комунікативна задача – мовна задача. Слово – це основний інструмент педагогічної діяльності.

Водночас суттєву роль в організації педагогічного спілкування відіграє педагогічна техніка. Її засобами є здатність до перевтілення (артистизм, голос, міміка, пантоміміка, культура мовлення). Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складових. Перша група пов’язана з вмінням педагога керувати своєю поведінкою – технікою володіння своїм організмом, друга – з вмінням впливати на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням. Складові першої та другої груп педагогічної техніки допомагають відобразити власну особистість викладача, рівень його педагогічної культури. У структурі професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Професіоналізму самовдосконалення викладача передбачає його самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструювання навчально-виховної інформації і організації власних пошуків);

самовиховання – особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки), саморозвиток – самостійне оволодіння новими знаннями, науково-методичними дослідженнями. Адже, вказуючи на розвиток високого педагогічного досвіду, І.А. Зязюн наголошує на комплексі якостей особистості, що забезпечує високий рівень *самоорганізації* професійної діяльності педагога, складовими якого є гуманістичне спрямування, теоретичні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи – професіоналізму практичної діяльності педагога вищого навчального закладу як умови формування його педагогічного досвіду. У викладацькій діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача вищого навчального закладу свідчить про несформованість педагогічного досвіду.

Важливим елементом практичної діяльності педагога, яка втілює у собі знання, вміння, навички та індивідуальні риси його особистості, є його педагогічний досвід. Він розвивається, збагачується протягом усієї практичної діяльності викладача, що зумовлено постійними змінами у педагогічній діяльності, освітніх його надбаннях. Формування педагогічного досвіду викладача відбувається в процесі його педагогічної діяльності. Як зазначає академік І.А. Зязюн, практика показує, що “освіта, як поступовий хід до досконалості, надає можливості вчителю розвивати себе” [2, с. 22]. На основі педагогічного досвіду формується педагогічна майстерність викладача. Щоб стати майстром, перетворювачем, творцем, педагогу необхідно в процесі професійного становлення оволодіти закономірностями й механізмами педагогічного процесу [4, 11]. Водночас він є джерелом розвитку педагогічної науки, своєрідним пробним каменем під час експерименту, перевірки істинності теорій, концепцій, прогнозів тощо. Аналіз результатів експериментальної роботи, тобто спеціально організованого педагогічного

досвіду, дає змогу довести істинність чи неправомірність теоретичного знання, перевірити оптимальність рішень, вірогідність прогнозів та ін.

Здобуті під час навчання у вищих педагогічних закладах знання тільки у навчальній практиці стають гнучкими і глибокими, оптимізують педагогічні дії вчителя. У процесі педагогічної діяльності досвід осмислюється, оновлюється, спираючись на психолого-педагогічну науку, активізує розвиток педагогічної майстерності і вивчення чужого досвіду, порівняння його з власним. Педагогічний досвід повинен виражатися в технології навчально-виховного процесу, виявленні взаємозалежності його компонентів. З цього погляду особлива роль належить передовому педагогічному досвіду.

Передовий педагогічний досвід – творче, активне засвоєння і реалізація викладачем у практичній діяльності засобів і принципів педагогіки з урахуванням актуальних проблем і конкретних умов, особливостей студентів, й особи педагога. На сучасному етапі такими проблемами є використання комп'ютерної техніки у навчанні і поза аудиторній роботі, формування правової культури та ін. Передовому педагогічному досвіду властива новизна, яка виокремлює його з контексту позитивної діяльності педагогів. Досвід можна вважати передовим тільки за умови, що він забезпечує високі результати освітньої діяльності викладача, які мають бути не випадковими, а наслідком застосування продуманої системи навчання й виховання. Важливим його показником є стабільність. Це означає, що результативність навчання і виховання має бути перевірена часом. Як стверджував А.С. Макаренко, що для досвідчених учителів мають стати вирішальними такі “дрібниці” як стояти, сидіти як підвестися з стільця з-за стола, як підвищити голос, усміхнутися, як подивитись [3, с. 47].

Висновок. Таким чином, вищий навчальний заклад має стимулювати пошук викладачів, їх творчий потенціал. Для організації практичної діяльності педагогів необхідна відповідна теоретична і практична підготовка, володіння методикою творчих пошуків. Важливо, щоб викладачі працювали над суспільно значущою для вищого навчального закладу темою, усвідомлювали

мету і завдання творчого пошуку, забезпечували раціональний розподіл і кооперацію праці. Водночас вони повинні бути звільненими від невластивих їм функцій, а результати їхніх пошуків мають належно стимулюватися тоді їх практична діяльність зі студентами буде ефективною умовою формування передового педагогічного досвіду.

Література:

1. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 192 с.
2. Зязюн І.А. Естетичні регулятиви педагогічної майстерності / І.А.Зязюн // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів VII педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О.П. Рудницької / [за ред. О.М. Отич]. – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С. 17 – 23.
3. Макаренко А.С. (1888 – 1939) Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С. Макаренко // Педагогіка: хрестоматія / уклад.: А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко – 2-ге вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – С. 45 – 50.
4. Орлов В.Ф. Сутність, особливості та складові педагогічної майстерності / В.Ф. Орлов // Педагогічна майстерність викладача мистецьких дисциплін: навч.- метод. посіб. / [В.Ф. Орлов, О.О. Фурса, О.В. Баніт]. – К.: Едельвейс, 2012. – С. 7 – 41.
5. Пехота О.М. Педагогічна майстерність викладача сучасного університету в контексті педагогічного розвитку / О. Пехота, І. Серeda // Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах неперервної освіти: монографія / за ред. М.М. Солдатенка, О.М. Семенов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. – С. 20 – 26.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – 670 с.
7. Фіцула М.М. Вступ до педагогічної професії: навч. посіб. для студ. вищих пед. закл. освіти / М.М. Фіцула / – 2-е вид. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 136 с.

CITED LITERATURE

1. Honcharenko S. In Educational laws, laws, principles. Modern interpretation / S. Honcharenko. – Steady: Volhynian amulets, 2012. – 192 s.
2. Zâzûn I. Aesthetic regulâtivi of pedagogical skill /I. Zâzûn// Pedagogical skill as a system of professional and artistic information: Col. many art materials VII readings in memory of Professor o. p. Rudnic'koï/[ed. by o. m. Otič]. Chernivtsi: Green Bukovyna, 2010. P. 17-23.
3. Makarenko A. (1888 – 1939) some conclusions from my teaching experience/a. s. Makarenko // Pedagogy: a reader/way: A. Kuzminsky, V. Omelânenko, 2nd ed., erased. – K.: Knowledge press, 2006. P. 45-50.
4. Orlov V. Essence, features and components of pedagogical skill / V. Orlov // Pedagogical skill teaching artistic disciplines: textbook-method. guidances. / [V. Orloff, O. Fursa, O. Banit]. – K.: Edelweiss, 2012. P. 7-41.
5. Pehota O. Pedagogical skill teaching of the modern University in the context of pedagogical development/o. Infantry, Wednesday // development of pedagogical skills of the teacher in the conditions of continuous education: monograph / ed. M. Soldatenka, O. Semenog. – Hlukhiv: RVV GDPU, 2008. P. 20-26.
6. Sukhomlynsky V. Selected works: 5 t. 2. – K.: The Soviets. school, 1976. – 670 c.
7. Fìcula M. Introduction to teaching profession: textbook. guidances. for Stud. top for EDR. spells. Education / M. Fìcula / a-2-e type. – Ternopil: educational book – Bohdan, 2003. 136 s.

Кутова Ольга Миколаївна – кандидат педагогічних наук, науковий співробітник відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Домашня адреса: проспект Оболонський, 36, кв. 38, м. Київ, 04214

Телефон: 412-67-11, моб. 096- 371-86-19